Schoolstrijd, godsdiensttwist en de volkstaal
Luc Alofs

Eerder verschenen in: *Aruba en Papiamento* (2006) Bloemendaal, Stichting Libri Antilliani/Curaçao, Fundashon Planifikashon di Idioma.

De Protestantse gemeente heeft een kerkje in miniatuur, doch geen leraar daar de gemeente te klein is om dien te onderhouden; maar er zou hier zeer goed een zendeling gevestigd kunnen zijn, die op zon- en feestdagen de godsdienst-oefening hield, en tevens het aankomende geslacht in de Gronden der Godsdienst onderwees, waarvan het nu verstoken is. De Roomschen hebben een pastoor en eene kerk; hunne gemeente is talrijk, en neemt dagelijks toe, vooral onder de mindere klasse, daar de pastoor er veel werk van maakt zijn kudde te vermeerderen (Van Lennep Coster, 1842, p. 94-95).

Al in 1837 doorzag reiziger Van Lennep Coster de religieuze regimestrijd. Maatschappelijke instellingen, inclusief religieuze instituties zoals de kerk, hebben de neiging om hun invloedssfeer te willen uitbreiden tot buiten de oorspronkelijke grenzen van hun doelstellingen (Bax, 1988; Lampe, 2001). Het bestaande beeld van de verhoudingen tussen protestant en katholiek op Aruba in de negentiende eeuw is er een van harmonie en samenwerking. Dit beeld lijkt geldig voor de eerste decennia na 1816. Dominees en pastoors doopten elkaars gelovigen, logeerden bij burgers van het andere geloof en zelfs zouden de protestanten hebben bijgedragen in de kosten van de bouw van de St. Franciscuskerk in 1827/8. Bosch (1836: 107) schreef na zijn bezoeken aan Aruba in de jaren dertig van de negentiende eeuw:
De Protestantsen, op deze eilanden, beschouwen de Roomsche Priesters, als medearbeiders in den wijngaard des Heeren.

Aan de gezamenlijke bewerking van de religieuze wijngaard kwam een einde en macht was in het spel. Na 1830 kwijnde de protestantse gemeente weg door het ontbreken van een predikant of voorganger en een lege armenkas. De bezoeken van de predikanten uit Curaçao waren al jaren onderbroken. Ook het landsonderwijs verpieterde nadat landsonderwijzer en protestants catechismusonderwijzer Klaas van Eekhout in 1831 Aruba verliet (Van Oers, 1997). De katholieke missionering daarentegen beschikte over vaste priesters, twee kerken en een toenemend aantal scholen. De aanhoudende verarming van de volksklasse droeg bij tot een groei van de kudde van de machtige Venezolaanse pastoor Manuel Romero, die gesteund werd door de invloedrijke pastoor Martinus Niewindt op Curaçao (Brada, 1951). De protestantse kandidaat lands- en godsdienstonderwijzer Abraham van Dragt, geboren te Amsterdam in 1816, trok in 1840 naar Aruba, maar keerde twee jaar later naar Curaçao terug toen een vaste benoeming uitbleef. De protestantse kerk en de openbare school waren zo goed als onbemand.
In september 1842 hervatte dominee Meyer, vijf jaar na het eenmalig bezoek van ds Conradi, de bezoeken aan Aruba. Terug op Curaçao luidde Meyer de noodklok over de toestand van het protestantisme aldaar. De religieuze zorg was sterk verwaarloosd. Meer dan 40 kinderen hadden behoefte aan catechismusonderwijs en “ten einde dezelven voor de Protestanse Kerk te behouden”, stelde Meyer voor om een nieuwe kerk te bouwen. De

invloed van Rome en Romero werd te groot.
De Kerkeraad doordrongen van het hooge belang van het godsdienstig onderwijs en het gevaar voor afval voor ogen ziende, te meer daar zekere Protestantsche Juffrouw Solagnier door den priester van Aruba gemagtigd is R.C. Catechisus te onderwijzen besluit op de voorstellen van den Predikant Meyer nader terug te komen.[1]

De kerkenraad kwam inderdaad terug op de voorstellen van Meyer en stuurde onderwijzer Van Dragt opnieuw naar Aruba. Wel moest hij nog examen als godsdienstleraar afleggen en voor zijn vergoeding moesten nog fondsen worden gevonden. Omdat onduidelijk was wat de financiële verplichtingen van de Arubaanse en de Curaçaose protestantse gemeenten en die van de overheid waren, werd op Aruba een inzamelingsactie gehouden. Met de *ƒ* 157,– die dat opbracht nam Van Dragt in 1843 genoegen. Vanaf 1846 betaalde de overheid hem jaarlijks *ƒ* 200,–.[2] In 1843 trok de toen 27-jarige Van Dragt naar Aruba om het eiland door onderwijs, catechisatie en prediking voor het protestantisme te behouden. Er ving een opleving aan in het landsonderwijs en het protestantse leven op Aruba. Dominee Meyer en leraar Van Dragt waren daarvan de drijvende krachten. Het protestantse missioneringoffensief leidde tot godsdiensttwisten in de Arubaanse 'wijngaard des Heren'.

Van Dragt en het landsonderwijs

Van Dragt ging aan de slag als onderwijzer. Het landsonderwijs was weggelegd voor weinigen. Het Nederlands bleef instructietaal, overeenkomstig de eisen van het provisioneel reglement op het onderwijs uit 1819. Het landsonderwijs was officieel neutraal, maar in de praktijk protestants, elitair en eurocentrisch. De Europese leerstof in de Nederlandse schoolboeken was "vreemd aan de keerkringslanden", een klacht die de gehele negentiende – en twintigste – eeuw hoorbaar bleef (Smeulders, 1987, p. 114-121). Dankzij het verplichte gebruik van het Nederlands als instructietaal voor alle gesubsidieerde onderwijs, deed de taalproblematiek zijn entree in het Benedenwindse onderwijs. Het was al vroeg als probleem erkend. Gouverneur-Generaal Albert Kikkert oordeelde rond 1819 dat de slechte beheersing van het Nederlands bij de andere vakken doorwerkte:
De gronden onzer [Nederlandse] *moedertaal ontbrekende werden ook de vreemde talen, gelijk licht te beseffen is, gebrekkig onderwezen en geleerd.*

Curaçaos eerste landsonderwijzer, Paddenburg, stelde al in 1819 dat het Nederduits zelfs onder families met Hollandse afkomst "zoo bekend is als het Arabisch". Dominee Bosch wees er op dat op Curaçao de gebrekkige beheersing van het Nederlands een probleem vormde. Problemen met het ontbreken van de moedertaal in het onderwijs zijn dus zo oud als het landsonderwijs en in 1843 overwoog de schoolcommissie om onderwijs in het Papiamento te geven teneinde het Nederlands beter te kunnen aanleren. Niet voor niets schreef en publiceerde pastoor Niewindt reeds in 1826 een catechismus in het Papiamento voor het katholieke godsdienstsonderwijs (Coomans en Coomans-Eustatia, 2002). Daarmee namen de katholieken een voorsprong op het landsonderwijs.

De verslagen van de schoolcommissie op Curaçao beschreven het werk van Van Dragt. Hij verzorgde niet alleen de vakken “lezen, schrijven en rekenen (practisch en theoretisch)”, maar ook “de hollandsche taal, vaderlandse geschiedenis, natuurlijke historie en aardrijkskunde, (zowel wiskundig en staatkundig)”. Aan vreemde talen werden net als onder voorganger Klaas van Eekhout de “Fransche taal en de Engelsche taal” onderwezen. De beide schoolopzieners, Cornelis Raven (destijds ‘eilandssecretaris’) en pastoor Romero (sinds 1842 lid van de schoolcommissie), waren tevreden over Van Dragts inzet. Toch was er reden voor zorg. Ouders stimuleerden de schoolgang en het leren van de Nederlandse taal onvoldoende.
..., doch Jammer maar! dat het spreken van de Hollandsche taal, nog veel te wenschen overig laat, en dat niet aan de Onderwijzer, maar wel aan de Ouders der kinderen legd, dien toelaten, hunnen kinderen ten hunnen huizen, de landtaal spreken, en hun zelve daarin voortgaan, daar het hun gemakkelijker afgaat.[3]

Ook Gouverneur Esser toonde zich in 1845 tevreden over het werk van Van Dragt. Na een bezoek aan Aruba schreef hij aan Commandeur Jacobus Jarman:
Ik verzoek UWG om den Landsschool onderwijzer A. van Dragt, namens mij te kennen te geven dat ik, bij het bezoeken der school te Aruba, redenen gevonden heb om tevreden te zijn, zoo over de doelmatige inrigting van het lokaal, als over de wijze, waarop het onderwijs gegeven wordt, en den graad van vordering waarvan de leerlingen ten mijnen overstaan bewijzen hebben gegeven.[4]

Van Dragt zelf was tevreden over het peil van zijn lessen, maar niet over de steun voor zijn werk:
Dat hij van de zijde der inwoners niet die aanmoediging heeft moge ondervinden, die hij bij den aanvang zijnen pogingen meende te zullen inoogsten.[5]

Ouders stuurden hun kinderen te weinig naar school en een aantal welgestelde families maakte nog altijd gebruik van privé-leraren. In de praktijk bleven – ondanks de bijdrage uit de armenkas – velen van onderwijs uitgesloten. Er werden slechts achttien kinderen op kosten van de armenkas toegelaten. Een leerlingenlijst uit 1844 toont aan dat het merendeel van de leerlingen behoorde tot de protestantse stadsfamilies. Hun achternamen: Meinhart, Raven, Thielen, Van der Biest, Gravenhorst, Specht, Quant, Croes, LaCroes, Reaal, Oduber, Eman, Ernst, Penso, Emonet, Lampe, De Jong, Eckmeyer en Wever. In 1845 gaf Van Dragt aan 12 jongens en 7 meisjes onbetaald en aan 11 jongens en 3 meisjes betaald les. In 1846 had hij 52 leerlingen.[6] Ondanks de groei bleef de uitstraling van het landsonderwijs beperkt tot de bevoorrechte groep van protestanten. Van Dragts ervaringen in het onderwijs en taalbeleid droegen ongetwijfeld bij aan zijn besluit om in de landstaal te gaan prediken.

Kerkbouw, catechismus en predikatie

Met de komst van Van Dragt werd de religieuze zorg vanuit Curaçao weer voortgezet. Ds Meyer hervatte de jaarlijkse bezoeken vanuit Curaçao. Van Dragt verzorgde predikaties en catechismusonderwijs. Ook werd gevolg gegeven aan Meyers voorstel om een nieuwe

protestantse kerk te bouwen. Op Aruba en Curaçao werden inschrijvingen (collectes) gehouden, die het mogelijk maakten de kerk aan de Wilhelminastraat te bouwen. De collecte bracht op Curaçao ƒ 2.050,75 op, terwijl op Aruba ƒ 876,50 werd opgehaald. Het doopvont was een gift (feitelijk een afdankertje) van de Curaçaose gemeente. Ten behoeve van de bouw van de kerk werd in 1844 het voorheen op die plaats als kerkgebouw gebruikte woonhuis van de familie Arends gekocht voor een bedrag van ƒ 250,–. De eerste dienst vond plaats op 15 februari 1846. In dezelfde periode werd de protestantse begraafplaats opnieuw ingericht.[7] De protestantse gemeente moest nu in staat worden geacht om de katholieke opmars tot stilstand te brengen.
Een belangrijke manier om de protestantse bevolking te bereiken keek men af van de katholieken en voorgangers in onderwijsland. Omdat Van Dragt eveneens constateerde dat maar weinigen het Nederlands beheersten, besloot ook hij te gaan prediken in het Papiamento. Nadrukkelijk om te voorkomen dat men zich zou aansluiten bij de katholieke kudde van pastoor Romero. In de predikatie die Van Dragt op 24 oktober 1847 in het Papiamento hield, stond niet toevallig het proselitisme centraal. De predikatie was gewijd aan de 'Gelijkenis van de Zaaier'. Het bleek een metafoor om de bekeringsdrang van de katholieken over de hekel te halen en de eigen opdracht als godsdienstonderwijzer vast te leggen. Van Dragt beschuldigde Romero ervan de armenbedeling te misbruiken voor het vergroten van zijn kudde. Ook de rol van het Papiamento kwam in de predikatie ter sprake.
Een volle kerk bewees het belang van het prediken in eigen taal om zo de gelovigen aan de gemeente te binden. De kerk was stampvol, zo weet Hartog (1953, p. 290) te vertellen: "hebbende men nimmer te voren zoo vele menschen te Aruba in de kerk gezien". Van Dragt was overigens niet van plan wekelijks in het Papiamento te prediken. Wel trachtte hij zijn predikatie gedrukt te krijgen, maar dit streven is pas – dankzij initiatiefneemster Maritza Coomans-Eustatia – in de huidige uitgave gerealiseerd.[8]

Romero versus Van Dragt

Met de kerkbouw, het catechismusonderwijs en de predikaties van Van Dragt, alsmede de jaarlijkse domineesbezoeken vanuit Curaçao, veerde het protestantse leven enigszins op. Het aantal lidmaten steeg, er werd weer regelmatig gedoopt. Zelfs werden incidenteel kinderen van Arubaanse slaven gedoopt (Alofs, 2001). De opmars van de katholieken leek te worden gekeerd. Niet toevallig namen de spanningen tussen Van Dragt en Romero in deze periode toe. Er brak een machtstrijd uit tussen de protestantse en katholieke geestelijkheid, waarbij de trouw van de bevolking aan deze of gene leer de inzet was.
Uit het jaarverslag van 1847 over Aruba:
… ook hier de geestelijken der Christelijke gemeenten er steeds op uit zijn, om zich te emanciperen, te heerschen en derzelven invloed en bemoeijenissen te vermeerderen.

Niet alleen Van Lennep Coster, ook commandeur Jacobus Jarman bemerkte de godsdiensttwisten. Van Dragt scheen regelmatig de kerkdiensten van Romero af te luisteren om ze vervolgens in eigen kring te weerleggen. In de kerkeraadvergaderingen van 3 november 1847 en 20 januari 1848 klaagde Van Dragt over de aanhoudende

plagerijen van Romero en dreigde zelfs ontslag te nemen. Bemiddeling door commandeur Jarman leverde geen oplossing omdat deze de zaak niet voldoende ernstig oordeelde.[9] Tot een oplossing kwam het niet omdat Van Dragt op 14 februari 1848 plotseling overleed. Op 27 april 1848 nam onderwijzer J.C. van der Ree zijn plaats in. Ook het tijdvak Romero liep ten einde, een jaar na het overlijden van Van Dragt verliet hij Aruba. Naar verluid wegens ziekte, maar het vermoeden rees dat hij vertrok om aan de opstand onder leiding van generaal Guzman in de provincie Coro deel te nemen (Hartog, 1953, p. 270). Het ‘tijdperk Romero’ kwam ten einde na zijn uitzetting uit de kolonie wegens zijn aanhoudende bemoeienissen met de politieke ontwikkelingen in Venezuela. Romero doorkruiste voortdurend het Nederlandse neutraliteitsbeleid met betrekking tot Venezuela.

Van Dragts opvolger Johannes van der Ree wordt veelal afgeschilderd als een minder krachtige figuur. In 1850 klaagde ds Meyer weer over het verval van de Arubaanse protestantse gemeente. Of dat (alleen) aan Van der Ree moet worden toegeschreven is echter de vraag, want juist na de affaire Romero/Van Dragt nam de katholieke missionering sterk in kracht toe. Deze werd verstrekt nadat pastoor Schermer in 1850 de suggestie deed om in het nieuwe dorp Santa Cruz een katholieke school, kerk en begraafplaats op te richten. Wanneer rond 1852 inderdaad de kerk van Santa Cruz wordt gesticht en de Zusters van Liefdadigheid het onderwijs op zich nemen, veroveren de katholieken het platteland.[10] De protestantse gemeente en het landsonderwijs belandden in een diepe en langdurige crisis, die pas werd beëindigd in 1859 met de komst van dominee Kuiperi naar het eiland en de formele verzelfstandiging van de Arubaanse Protestantse Gemeente.
Ook Kuiperi ontdekte al snel het belang van de landstaal voor zielszorg en godsdienstonderwijs op Aruba (Kuiperi, 1862). Schoolstrijd en godsdiensttwist tussen protestantse voorlieden en de steeds machtiger katholieke kerk konden niet worden beslist zonder de volkstaal van de Arubanen in kerk en onderwijs te introduceren.

Noten

1. CHA, VPG (Centraal Historisch Archief, Willemstad, ‘Archief Verenigde Protestante Gemeente’), inv. nr. 6, Notulenboek 1842-1890 dd. 7-12-1843.
2. CHA, VPG, inv. nr. 6, Notulenboek 1842-1890 dd. 7-12-1843. CHA, JV (Centraal Historisch Archief, Willemstad, ‘Manuscript Jaarverslagen’), 1847. De formele verhouding tussen de Arubaanse kerkmeesters en de Verenigde Protestantse Gemeente op Curaçao was overigens onduidelijk (Hartog, 1970, p. 89).
3. OAC2 (Algemeen Rijksarchief, Den Haag, ‘Oud Archief Curaçao, Bonaire en Aruba na 1828’), inv. nr. 119, Jaar 1844, dd. 28-12-1843.
4. OAC2 inv. nr. 1240, Brief gouverneur Esser aan commandeur Jarman dd. 30-10-1845.
5. OAC2 inv. nr. 119, dd. 5-2-1844.
6. CHA (Centraal Historisch Archief, Willemstad), Koloniale Verslagen, Jaarlijks Verslag 1846; OAC2, inv. nr. 120 dd. 27-12-1844.
7. CHA, VPG, Notulen kerkeraad dd. 3-9-1844. *Kruispunt* 1 (12), febr. 1985; 2 (3) febr.

1986; 9 (10) oktober 1993; 10 (3-4) maart-april 1994; 12 (2) febr. 1996. Hartog 1953, p. 290.
8. *Kruispunt* 2 (5), april 1986: Notulen dd. 17-10-1847; 3-11-1847; CHA, VPG, Notulen/brieven kerkeraad dd. 24-10-1847.
9. CHA, inv. nr. 3710-I, dd. 14-2-1848; 22-2-1848; *Kruispunt* 2 (5), april 1986; APG (Arubaanse Protestantse Gemeente, Oranjestad), Notulen kerkeraad 3-11-1847 en 20-1-1848; 27-4-1848; Hartog, 1953, p. 268; 1970, p. 91.
10. CHA, inv. nr. 3713-II, dd. 18-6-1850.

Literatuur

Alofs, L., 2001. *Slaven zonder plantage: slavernij en emancipatie op Aruba, 1750-1863.* Aruba, Charuba. Edicion Educativo 2.
Bax, M., 1988. *Religieuze regimes in ontwikkeling; verhulde vormen van macht en afhankelijkheid.* Hilversum, Gooi en Sticht.
Bosch, G.B., 1836. *Reizen in West-Indië* [Tweede deel]. Utrecht, L.E. Bosch. (Onveranderde herdruk 1985. Amsterdam, S. Emmering.)
Brada, W.M., 1951. *Pastoor Romero van Aruba (1836-1849).* Willemstad, z.j.
Coomans, Henny E. en Maritza Coomans-Eustatia, 2002. 'Mgr Niewindt en de drukpers op Curaçao'. In: *Prefecto Apostolico di Curacao na Cristian di su mision*, p. 26-32. Bloemendaal, Stichting Libri Antilliani / Curaçao, Fundashon pa Planifikashon di Idioma.
Hartog, J., 1953. *Aruba, zoals het was, zoals het werd. Van de tijd der Indianen tot op heden.* Aruba, De Wit.
–, 1970. *Mogen de eilanden zich verheugen; Geschiedenis van het protestantisme op de Nederlandse Antillen.* Curaçao, Kerkeraad van de Verenigde Protestantse gemeente van Curaçao.
Kuiperi, N.A., 1862. *Katekismoe.* Curaçao, Muller & Neuman (Facsimile uitgave met Postscriptum, 2001. Bloemendaal, Stichting Libri Antilliani).
Lampe, A., 2001. *Mission or Submission? Moravian and Catholic Missionaries in the Dutch Caribbean during the 19th century.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
Lennep Coster, G. van, 1842. *Aantekeningen, gehouden gedurende mijn verblijf in de West-Indiën in de jaren 1837-1840*. Amsterdam, J.F. Schleijer.
Oers, J.F. van, 1997. 'Onderwijs op Aruba 1822-1840: het moeizaam begin'. In: L. Alofs, W. Rutgers en H.E. Coomans (red.), *Arubaans Akkoord*. Bloemendaal, Stichting Libri Antilliani / Den Haag, Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van Aruba.
Smeulders T.F., 1987. *Papiamento en onderwijs; Veranderingen in beeld en betekenis van de volkstaal op Curaçao.* Dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht.